

03-04
mayıs
2017

II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2

EDİTÖRLER

PROF. DR. ETHEM CEBECİOĞLU

PROF. DR. VAHİT GÖKTAŞ

PROF. DR. AHMET CAHİD HAKSEVER

YARD. DOC. DR. ÖNCEL DEMİRDAŞ

ARŞ. GÖR. DR. MEHMET YILDIZ

ARŞ. GÖR. HARUN ALKAN

ankara
kalem
neşriyat

II. ULUSLARARASI
HACI BACI BAYRAM-I VELÎ
SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI 1

ankara
kalem
neşriyat

TEDRİS EĞİTİM TURİZM SPOR YAYINCILIK BİLGİSAYAR GIDA İTHALAT
İHRACAT SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ

EDİTÖRLER

PROF. DR. ETHEM CEBECİOĞLU
PROF. DR. VAHİT GÖKTAŞ
PROF. DR. AHMET CAHİD HAKSEVER
YARD. DOC. DR. ÖNCEL DEMİRDAŞ
ARŞ. GÖR. DR. MEHMET YILDIZ
ARŞ. GÖR. HARUN ALKAN

YAYIN KURULU

PROF. DR. ETHEM CEBECİOĞLU
PROF. DR. MUSTAFA AŞKAR
PROF. DR. AHMET CAHİD HAKSEVER
PROF. DR. M. MUSTAFA ÇAKMAKLIOĞLU
PROF. DR. VAHİT GÖKTAŞ
YRD. DOÇ. DR. ÖNCEL DEMİRDAŞ
DR. MEHMET YILDIZ
HARUN ALKAN
MURAT İSMAİLOĞLU

GRAFİK TASARIM

MUSTAFA NARMANLI

BASKI YERİ

72 TASARIM Dijital Basımevi
Ehlibeyt Mahallesi, Ceyhun Atuf Kansu Caddesi Gözde Plaza Nu:130/25
Balgat / Çankaya / ANKARA Tel: 444 72 06

BASKI TARİHİ

10.11.2017

ISBN

978-605-82307-0-5

YAZIŞMA ADRESİ

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği, Hacı Bayram Mah
Ahiler Sk. No: 3 Altındağ/ANKARA Tel: +90 (312) 311 3380;
kalemsempozyum@gmail.com

HACI BAYRAM-I VELÎ, ŞEHİR VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM



PROF. DR.
EJDER OKUMUŞ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
ejder.okumus@gmail.com

Özet

Bu çalışma, Ankara'da Hacı Bayram Camii üzerinden şehir, kültürel dönüşüm ve toplumsal değişim hakkında bazı hususları ele almayı ve anlamayı amaçlamaktadır. Hacı Bayram-ı Velî (1352-1429), nasıl ki hayattayken, Ankara'da yaşadığı dönemde etkilediği ve çekim alanına aldığı insanlarla Ankara'da toplumsal bir farklılık ve farkındalık oluşturmuşsa, günümüzde de 2011'de restorasyonundan itibaren camii ve türbesini içine alan külliyesine, çevresindeki çarşı ve diğer alışveriş mekânlarına yerel, ulusal ve uluslararası ziyaretçileriyle, bilhassa Ankara Ulus'un çehresinin, oradaki insan hareketliliğinin değişiminde, Ulus'un bazı yerlerinin suç mahalli olmaktan çıkmasında, kültür ve toplum hayatında yapısal bazı değişimlerin gerçekleşmesinde etkili olmaktadır. Hacı Bayram Camii ve türbesi ile birlikte çevresinin de restorasyonu ve kentsel dönüşümle yeniden inşası, Ulus'ta çok önemli bir toplumsal değişimin habercisidir. Öncelikle Ulus heykelden Çankırı Caddesi üzerinden Aydınlık kavşağına doğru giderken caddenin sağında ve solundaki suç ve güvensizlik ortamının yerini güven ortamı alacaktır. Ayrıca Hacı Bayram Camii çevresinde bir kısmı tamamlanan, bir kısmının

yapımı ise devam eden binaların insanlarla buluşması ve çeşitli vakıf, dernek, yayınevi gibi kuruluşların oralarda layıkıyla kültürel faaliyetler yürütmeleriyle, Külliye çevresinin belki ileride ailelerin de yerleşim yeri olmasıyla kültürel ve toplumsal açıdan ciddi bir dönüşüm sağlanacaktır. Yine Çankırı caddesiyle Hacı Bayram Camii arasındaki mahalde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nin tam olarak eğitim-öğretime geçmesi de bu değişime önemli bir katkı yapacaktır. Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde, Hacı Bayram Velî külliyesi ve meydana getirdiği manevi iklimin, Ulus'un şehirleşmesinde, güvenli bölge ve kültür mekanı haline gelmesinde ne kadar etkili olduğu anlaşılacaktır. Bu çalışmada Hacı Bayram-ı Velî'nin hayatı ve ölümüyle Ankara'da şehir hayatında yaptığı değişiklikler, şehir, değişim ve din sosyolojileri açısından anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hacı Bayram-ı Velî, şehir, toplumsal değişim.

Hacı Bayram-i Velî, City and Social Change

Abstract

This study aims to examine and understand some aspects of city, cultural transformation and social change through Hacı Bayram Mosque in Ankara. How Hacı Bayram-ı Velî (1352-1429), in the period when he lived in Ankara during his lifetime, created a social difference and awareness in Ankara together with people attracted and taken to the field of attraction by him, today, up to now from its restoration in 2011, has influenced especially in the change of Ulus's feature, and the mobility and liveliness of the people there, in the removal of Ulus's some places from crime scene, and in realization of some structural changes in cultural and social life via its local, national and international visitors to the complex including the mosque and his tomb and to the bazaar and other shopping venues around it. The restoration of Hacı Bayram Mosque and Tomb and its surroundings, and its reconstruction with urban transformation are courier of a very important social change in Ulus. First of all, by going towards the Aydinlik Crossroad on Çankırı Street from the Statue, the environment of crime and insecurity on the right and left side of the street will leave the place the environment of trust. In addition, if the construction of buildings around the Hacı

Bayram Mosque is completed and the buildings meet with people, and organizations such as foundations, associations and publishing houses perform cultural activities desperately, even if families settle around the Complex and live there, in Ulus, a serious transformation from cultural and social point will occur. Again, that Ankara Social Sciences University in the area between Çankırı Caddesi and Hacı Bayram Mosque begins the education-teaching exactly will make an important contribution to this change. When all these things are considered together, it will be understood how the Hacı Bayram Veli Complex and the spiritual climate brought by it is effective in Ulus's urbanization and becoming a safe zone and cultural space. In this study, it is tried to understand the alterations that Hacı Bayram-i Veli made in city life in Ankara Ulus with his life and death in terms of the sociologies of city, change and religion.

Key words: Hacı Bayram-i Veli, city, social change.

Giriş

Bu çalışmada yazar, Ankara'da Hacı Bayram Camii ve ziyaretinin çevresiyle birlikte 2011 yılında başlatılan restorasyonundan itibaren Ankara Ulus'ta meydana gelen toplumsal dönüşüm ve ortaya çıkan yeni toplumsal atmosferi ele almaktadır. Hiç şüphesiz Hacı Bayram Külliyesi, ilk tesisinden itibaren Ankara ve Ulus'u bir çekim merkezi haline getirmiştir; fakat bu çalışmanın konusu 2011'de başlayan restorasyonla ortaya çıkan yeni durumu ele almakla sınırlandırılmıştır. Araştırma, söz konusu yeni durumla Ankara Ulus üzerinden şehir, kültürel dönüşüm ve toplumsal değişim hakkında bazı hususları ele almayı ve anlamayı amaçlamaktadır.

Hacı Bayram-ı Velî (1352-1429), nasıl ki hayattayken, Ankara'da yaşadığı dönemde etkilediği ve çekim alanına aldığı insanlarla Ankara'da toplumsal bir farklılık ve farkındalık oluşturmuşsa, günümüzde de 2011'de restorasyonundan itibaren camii ve türbesini içine alan külliyesine, çevresindeki çarşı ve diğer alışveriş mekânlarına yerel, ulusal ve uluslararası ziyaretçileriyle, bilhassa Ankara Ulus'un çehresinin, oradaki insan hareketliliğinin değişiminde, Ulus'un bazı yerlerinin suç mahalli olmaktan çıkmasında, kültür ve toplum hayatında yapısal bazı değişimlerin gerçekleşmesinde etkili olmaktadır. Hacı Bayram Camii ve türbesi ile birlikte çevresinin de restorasyonu ve kentsel dönüşümle yeniden inşası,

Ulus'ta çok önemli bir toplumsal değişimin habercisidir. Öncelikle Ulus heykelden Çankırı Caddesi üzerinden Aydınlık kavşağına doğru giderken caddenin sağında ve solundaki suç ve güvensizlik ortamının yerini güven ortamı alacaktır. Ayrıca Hacı Bayram Camii çevresinde bir kısmı tamamlanan, bir kısmının yapımı devam eden binaların insanlarla buluşması ve çeşitli vakıf, dernek, yayınevi gibi kuruluşların oralarda layıkıyla kültürel faaliyetler yürütmeleriyle, Külliye çevresinin belki ileride ailelerin de yerleşim yeri olmasıyla Ulus'ta kültürel ve toplumsal açıdan ciddi bir dönüşüm sağlanacaktır. Yine Çankırı caddesiyle Hacı Bayram Camii arasındaki mahalde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nin tam olarak eğitim-öğretime geçmesi de bu değişime önemli bir katkı yapacaktır. Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde, Hacı Bayram Velî külliyesi ve meydana getirdiği manevi iklimin, Ulus'un şehirleşmesinde, güvenilir belde, güvenli bölge ve kültür mekanı haline gelmesinde ne kadar etkili olduğu anlaşılacaktır. Bu çalışmada Hacı Bayram-ı Velî'nin hayatı ve ölümüyle Ankara Ulus'ta şehir hayatında yaptığı değişiklikler, şehir, değişim ve din sosyolojileri açısından anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Çalışmada dökümantasyon tekniği çerçevesinde konuyla ilgili kaynak belgelerden yararlanılmış ve 2011 yılının ikinci yarısından itibaren gözlem yapıp yapılan gözlemlerden elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Ayrıca Nisan 2017 boyunca Ankara'da yaşayan ve Ulus ve çevresini bilen 23 kişiyle mülakat yapılmış, mülakatta açık uçlu yarı yapılandırılmış birkaç soru sorulmuş ve bu sorulara verilen cevaplar yorumlanmıştır. Bütün bu tekniklerle elde edilen veriler, sosyolojik perspektif ve yaklaşımla değerlendirilip yorumlanarak çalışma tamamlanmıştır.

Mülakatta sorulan sorular şunlardır:

1.Hacı Bayram-ı Velî Ziyareti restore edilmeye başladıktan sonra Ulus'ta ne gibi değişiklikler gözlemlediniz?

2.Restorasyon başladıktan sonra Ziyaret çevresi ve Ulus daha güvenli hale geldi mi?

3.Ulus merkezin güven beldesi haline gelmesi, suçtan ve gayrimeşru işlerden arınmış bir yer olması için yapılanlara katkı anlamında ne gibi önerileriniz olabilir?

Şehir, Din ve Toplumsal Değişim

İnsan için çok önemli bir yeri, ruhu, maddeyi, manayı, birikimi ifade eden şehir, toplumsal hayatın en önemli mekânı ve medeniyetin kalbidir. Şehir, insan ile etkileşim halinde varlığını sürdürür. İnsan, şehirde, şehir ile şekillenir. Aslında insan şehri, şehir de insanı şekillendirir.

Toplumsal bir varlık olarak insanın en büyük birikimini ifade eden medeniyetin tohumları şehirlerde atılır, filizlenir ve medeniyet olarak şekillenir. Medeniyetin ruhu da kalıbı da şehirde tekevvün eder, dallanıp budaklanır, gelişir. Şehir olmadan medeniyetten söz edilemez. “Medine” olmadan “medeniyet” olmaz. Medeniyetin yolu “medine”den, şehirden geçer.

“Din” de “medine”nin, şehrin kalbidir; din olmadan medine olmaz, medeniyet olmaz. Bu, tersinden de doğrudur: Medeniyet olmadan medine, medine olmadan da din kaim olmaz. O sebeple “İlahi din”in merkezidir, büyük şehirler.

Şehrin kurulmasından devamına, istikrarından hızlı değişimine kadar bütün boyutlarında dinin etkileyici bir yeri vardır. Din, mabetlerle, çeşitli ayin, ritüel veya törenlerle, dinî şahsiyet ve gruplarla, komşuluk ilişkilerine, akrabalık ilişkilerine, ticari ilişki ve muamelelere dair hükümleriyle şehrin toplumsal boyutunda insanların hayatlarını düzenler.

Şehrin şehir olarak varlık kazanmasında, şehirde meydana gelen değişimde, istikrarda, yapılaşmada, kurumsallaşmada, toplumsal düzenin kurulmasında dinin rolü büyüktür. Din, zihniyet kazandırma, organizasyon, yapılandırma, düzenleme, denetleme, bütünleştirme, motivasyon, meşrûlaştırım gibi boyut ve özellikleriyle¹ şehir hayatında çok etkili olur.

İslam örneğinde şehir, insanların dinini özgürce yaşadığı, dinin gereği olarak dürüstçe alışveriş yaptıkları, borç alıp verdikleri, emanetlerine sahip çıktıkları emin beldedir.

Medine, İslam şehri, güven şehridir. İslam şehri, din emniyeti, can emniyeti, akıl emniyeti, nesil emniyeti ve mal emniyetinin ve dolayısıyla bu beş dinî zaruretini koruma altında olduğu emniyet şehridir, emin şehirdir, güvenilir şehirdir.

1 Bkz. Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., 4. bs., İstanbul 2015.

Emin şehir, insanların güvenle, emniyet içinde oturduğu, inandığı, yaşadığı, gelip geçtiği, kazandığı, aile kurduğu, sakinlerinin birbirine güvendiği, ticaretini emniyet içinde yaptığı, hak ve mahremiyetlerin korunduğu, emanetin ehline verildiği, emanete hıyanet edilmeyen hak, hukuk, birlik ve güven şehridir (Tîn 95/3; Kasas 28/57; Ankebut 29/67; Kureyş 106/1-4; Buharî, İlim 37, Hac 43; Tirmizî, Hac 1). Emin yer, iffetin, mahremiyetin muhafaza edildiği, güvenle yaşanabilen yerdir (Bakara 2/125; Kasas 28/57; Ankebut 29/67). Kur'an'da Kabe ve Mekke'nin emin belde ve yer olması da, söz konusu özelliklerin en iyi şekilde gerçekleşmesinin sağlandığı/sağlanması gereken emin, dokunulmaz şehir ve yerdir (Tîn 95/3; Âl-i İmran 3/97; Kasas 28/57; Ankebut 29/67; Bakara 2/125; Kasas 28/57).

İslam dinini tarihî, sosyolojik, kültürel, siyasal ve ekonomik boyutlarıyla doğru anlamının yolu, İslam şehirlerini ve İslam medeniyetini, daha doğrusu Müslümanların şehir ve medeniyet mantığını anlamaktan geçer. İslam'da din, şehir (medine) ve medeniyet birbirinden ayrılmaz bir üçlüyü oluştururlar.

Peygamberler, seslerini yükseltmeye şehirlerden başlamışlardır. Şehirler, peygamberlerin hareket noktasıdır. Peygamberler, mesajlarını yaymaya, büyük şehirlerden, başkentlerden, yönetim merkezlerinden başlamışlardır. Bütün peygamberler, hareketlerini şehirden, medineden, medeniyetin merkezinden başlatmışlardır. Peygamberlik, medeniliktir, peygamber de "medeni insan". Mesela Hz. İbrahim'e, Hz. Lut'a, Hz. Yusuf'a, Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya ve bakın Hz. Muhammed'e bakıldığında da bu görülebilir. Diğer peygamberlere bakıldığında da bu açıkça görülebilir. Hepsinde ortak özellik, şehirden harekete geçmiş olmaları, şehirden güzele, doğruya çağırmaya başlamalarıdır.

Büyük şehirler, İslam'ın kolektif bilinç merkezi olan Camilerin, Ulu Camilerin varlığıyla hayat bulurlar. Mabetler, şehirlerin olmazsa olmazıdır; camileri yok saydığınızda veya çıkardığınızda İslam şehri diye bir şeyden bahsetmeniz ve dolayısıyla medeniyet diye bir şeyden söz edebilmeniz mümkün görünmemektedirler.

İslam şehirleri vardır, evrenseldirler. Evrensellikleri onların bir kısmını, belki bugün aynı zamanda küresel kılmaktadır. Evrensel-küresel-yerel

(ev-küyerel)² şehirler, Müslümanların dünyaya açılan penceresidir, hatta kapısıdır. Bu şehirlerde toplumsal hayatta çok-kültürlülüğün bütün yansımalarını görülür ve tecrübe edilir. Oralarda farklı inanç, din ve hayat tarzları bir arada varlık bulur. Mekke, Medine, Kudüs, Şam, Kahire ve İstanbul, birbirlerinden farklı özellikleri olmakla beraber İslam şehirlerinin söz konusu karakteristiğini ortaya koyarlar.

Son İslam Peygamberi Hz. Muhammed, çok köklü bir şehir geleneği olan Mekke’de dünyaya gelmiş, orada yetişmiş ve orada peygamberlik görevini üstlenmiştir. “İlk ev” (Al-i İmran 3/96), “şehirlerin anası” (Şûra 42/7), “emin şehir” (Tin 95/4) Mekke, Müslümanlığın en önemli şehridir. Yesrib, yani Hicret yurdu, medeniyet merkezi Medine, İslam’ın büyük şehridir, Müslümanların Medine-i Münevvere’sidir. Hz. Peygamber’in çağrısı, tüm dünyaya Mekke ve Medine’den yapılmış ve yayılmıştır.

İslam’ın “kutsal şehri” Mekke’de, Kabe, tabir caizse hayatın, yemenin, içmenin merkezidir. Mekke’yi anlamlı kılan, şehir yapan, medenî kılan Kabe’dir. Medine’nin merkezi konumunda Mescid-i Nebevî bulunmaktadır. Bu güzel ve anlamlı camiyi kaldırırsanız, Medine Medine olmaktan, şehir olmaktan çıkar; medeniyetle de bağını koparır.

Kudüs de İslam’ın en önemli, “kutsal mekân”larından. Kudüs’ün merkezinde Beyt-i Makdis var, Mescid-i Aksa var. Mescid-i Aksa olmadan Kudüs düşünülebilir mi?

Şam, Müslümanların en köklü şehirlerinden biridir. O da evrensel-küresel-yerel şehirlerdendir. Onun da merkezinde cami vardır: Şam Ümeyye Camii. Diyarbakır’da da merkezi yerde Ulu Camii var. İstanbul hâkezâ; orası da büyük camilerle dolu. Bunlar gibi yine İslam medeniyetinin sembol şehirleri olan Bağdat, Semerkand, Gırnata, Kurtuba, Samarra, İsfahan, Tahran gibi büyük tarihî kentler için de aynı durum geçerlidir (Okumuş 2014a).

Şüphesiz İslam şehirlerinin özellikleri sadece yukarıda zikredilenler değildir. Ekonomik hayatıyla, eğitimiyle, siyasetiyle, hukukuyla, ahlakıyla vs. hep “din”in, “medine”nin ve “medeniyet”in hakim olduğu İslam şehirleri, insanlar arası ilişkilerin ince, kibar, nazik, “medenî”, hoşgörülü, vasat, anlayışlı vb. olmasıyla tebarüz ve temayüz eden kentler olmuşlardır.

2 Ejder Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, Maarif Mektepleri Yay., Ankara 2017.

Bugün de onlara kentlilik özelliğini veren, kentlilik ruhunu kazandırmaya devam eden, söz konusu özelliklerdir, İslam'ın şehre verdiği tarihsel canlılıktır.

İslam şehirlerinin bugün hala canlı oluşları, yaşamaları, hayat dolu olmaya devam etmeleri; İslam'ın din, medine ve medeniyet boyutlarıyla onlara geçmişte kazandırdığı özelliklerle mümkün olmaktadır.

Sonuç olarak İslam şehri demek, “din, medine ve medeniyet” demektir.³ Din, medine ve medeniyet ise güven demektir; insanların güvenle alışveriş yaptıkları, güvenle birbirlerine borç alıp verdikleri, güvenle çalıştıkları, güvenle seyahat ettikleri hayat tarzı ve yaşam yeri demektir.⁴

Şehir, etkileşimlerle, göç hareketleriyle vs. suç ile de ilişkili bir mekândır. Sosyologlar şehir ile suç arasındaki ilişki üzerine kafa yormuşlardır. Aynı şekilde şehirde güven olgusuyla da ilgilenmişlerdir. Sosyologlar, şehirde güven, suç ve ahlâk gibi olgularla din bağlamında da ilgilenmişlerdir. Dinin suçu önlemede, suçtan uzaklaştırmada, güveni sağlamada ne gibi işlevleri olduğu üzerinde araştırmalar yapmışlardır.

Şehirde “din ve değişim” bağlamında özel dinî ve kutsal mekânlar olgusu önemli bir konu olarak önümüze gelmektedir. Bu bağlamda örneğin Kabe, Mescid-i Aksa, Beyt-i Makdis, Mescid-i Nebevî gibi birinci derecede önemli yerlerin yanında Eyüp Sultan Camii ve Ebû Eyyüb el-Ensarî ziyareti, Yuşa peygamber ziyareti, Hacı Bayram-ı Velî ziyareti gibi mekânlar zikredilebilir. Bunlara zaman sosyolojisi ve mekân sosyolojisi çerçevesinde bakıldığında şehrin ve toplumun dinî, kültürel, toplumsal mührü, damgası, kimliği, hafıza kaynağı anlamına geldikleri söylenebilir. Konuya zaman ve mekân sosyolojileri (Urry 1999; Okumuş 2011) perspektifinden bakmak istenirse, denilebilir ki *mekân* ve *zaman* sosyal varlık alanını belirleyen önemli *determinasyon ilkelerindendir*. Toplumsal olay ve olguları zamandan ayrı düşünemeyeceğimiz gibi zamanla sıkı ilişkisi bulunan mekândan da ayrı düşünemeyiz. Toplumsal olay, olgu ve çatışmalarda mekan, arazi, başka bir ifadeyle toplumun ikamet yeri gerçekten de etkili olabilmektedir. Mekân, sosyal olay ve

3 Ejder Okumuş, İmandan Ahlakla Yenilenme, İnsan Yay., İstanbul 2014.

4 Ejder Okumuş, *Güven Toplumu*, Maarif Mektepleri Yay., Ankara 2017.

olguları belirlemede önemli roller oynar. Bunlardan biri, insanın, toplumsal grup veya toplumların mutlaka bir fizikî ve coğrafi çevrede yaşamak zorunluluğundan gelen çevre-mekân etkisi, diğeri ise insanın ve insan topluluklarının üzerinde yaşadıkları mekâna verdikleri anlam dolayısıyla ortaya çıkan determinasyon biçimidir (Mengüşoğlu 1992: 164-166; Okumuş 2005a; Okumuş 2017). Bu son durumla ilgili önemli bir husus da mekanın toplumsal hafızanın oluşumunda, beslenmesinde ve devamında etkili olmasıdır. Bu bağlamda bakıldığında, Hacı Bayram-ı Velî Camii ve Ziyaretinin Ankara Ulus için ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır.

Şehirleşmede Dinî Meşrûlaştırım

Din, şehirleşmenin gerçekleşmesinde önemli etkenlerden biridir. Geleneksel toplumlarda din, şehrin kurulması ve gelişmesinde ve şehirler üzerinden medeniyetin tesisinde belki de birincil etkendir. Din, şehir hayatının dengeli bir şekilde sürdürülmesinde, güvenli hale gelmesinde ve güvenli olarak kabul edilmesinde meşrûlaştırıcı, bütünleştirici, barışçıl boyutlarıyla etkili olur. Ankara Ulus'un tesisi ve gelişiminde de dinî meşrûlaştırımın etkisi gözardı edilemez. Burada başta gelen dinî meşrûlaştırıcı veya dinî meşrûlaştırım kaynağı, Hacı Bayram-ı Velî ziyaretidir.

Hacı Bayram-ı Velî ve Şehir

Hacı Bayram-ı Velî, Ankara'da Ulus'ta Augustus tapınağının yanında kurduğu zaviye ile ve yine bu tapınakta tesis ettiği Akmedrese⁵ ile Ulus'ta şehirleşmeye önemli katkılar yapmıştır. Ayrıca müritlerine ve öğrencilerine çeşitli sanat ve meslek dallarına, imara, tarıma yönlendirmesiyle de yerleşik hayata geçmeye ve şehir hayatına kayda değer katkılarda bulunmuştur.⁶

Ölümünden sonra ziyaret haline gelen mezarı ve türbesi de yüzyıllar boyu Ulus ve çevresinin çekim merkezi haline gelmesinde önemli bir etken olmuştur.

5 Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1991.

6 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*. Dergâh Yay., İstanbul 2008.

Kolektif Hafıza, Din ve Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi

Durkheim, *Dinî Hayatın İlk Biçimleri* adlı eserinde hatıra ritüellerinden geniş olarak bahsetmektedir.⁷ Kolektif hafıza hakkında geniş bir teoriyi ilk geliştiren kişinin ise Maurice Halbwachs olduğu söylenebilir.⁸ Halbwachs'a göre bir kişi, ancak kendisini, bir veya birkaç grup ve kolektif düşünce durumu içinde konumlandırmasıyla hatırlar.⁹ Anlaşıldığı kadarıyla Halbwachs'ın yaklaşımında bütün hafızalar, kolektif bağlamda biçimlenir ve organize olurlar.¹⁰ Kolektif hafıza, şimdiden ödünç alınan verilerle elde edilen geçmişin yeniden bir inşasıdır.¹¹ Denilebilir ki toplumsal hafıza, bilginin kendisi vasıtasıyla birey ve gruplar arasında ve bir nesilden diğerine geçirildiği araçtır.¹²

Toplumun zamansal birikimlerine işaret eden toplumsal bellek, tabiri caizse toplumun arşividir; toplum, unutma ve hatırlama sürecinde kendisine lazım olan şeyleri bu arşivden alır. Toplumsal hafıza, aslında bir unutma ve hatırlama süreci olarak anlaşılabilir. İnsanlar, bu unutma ve hatırlama süreci içinde düşünce, tahayyül ve deneyimlerini dün, bugün ve yarına, daha tam bir zamanlama ifadesiyle geçmiş, şimdi ve geleceğe göre şekillendirme yoluna giderler. Hafıza, kişinin ve toplumun temelidir. Belleksiz ne ben ne de kimlik var olabilir. Bellek olmadan gruplar kendilerini başkalarından ayıramazlar¹³. İnsanlar, toplum içinde hafızalarını edinirler. Toplumda belleklerini geri getirir, onaylar, tanır ve lokalize ederler.¹⁴ Maurice

7 Emile Durkheim, *Din Hayatının İbtidâî Şekilleri*, c. 1-2, Çev. Hüseyin Câhid, Tanin Matbaası, İstanbul 1923.

8 Vromen Suzanne, "The French Panthéon: A Study in Divisiveness", JAMALS,1995.

9 Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Çev. ve ed. Lewis A. Coser, University of Chicago Press, Chicago 1992, s. 33.

10 James B. Pennebaker ve Becky L. Banasick, *Collective Memory of Political Events*, Ed. James B. Pennebaker, Dario Paez, Bernard Rimé. Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., New Jersey 1997, ss. 3-20.

11 Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, s. 69.

12 C. Crumley, "Exploring Venues of Social Memory", *Social Memory and History: Anthropological Perspectives*, ed. J. J. Climo ve M. G. Cattell, Altamira Press, Walnut Creek, CA 2002, ss. 39-52; Eyder Okumuş, "Mustafa Aslan'ın "Kolektivite, Tarih ve Bellek: Sünni Halk İnançlarında Hz. Ali Tasavvuru Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi" Başlıklı Bildirisine Müzakere, *Uluslararası Hz. Ali Sempozyumu*, İzmir, 18-21 Aralık 2009.

13 Jacob J. Climo ve Maria G. Cattell, "Introduction: Meaning in Social Memory and History: Anthropological Perspectives", *Social Memory and History: Anthropological Perspectives*, ed. J. J. Climo ve M. G. Cattell, Altamira Press, Walnut Creek, CA 2002, ss. 1.

14 Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, s. 38.

Halbwachs'a (1877–1945) göre bireylerin, grup bağlamları dışında uyumlu ve kalıcı bir tarzda hatırlaması mümkün değildir.¹⁵

Kolektif veya toplumsal hafızanın bir takım unsurları vardır. Bu unsurlar, kolektif hafızayı oluşturur. Kültür, gelenek, tarih, yazı, söz, inanç, din, ritüeller, dil, zaman, mekan, ahlak, değerler, hukuk, eğitim, siyaset, beden, semboller, mitoloji, hikayeler gibi unsurları bu cümleden zikretmek mümkündür.¹⁶

Kolektif hafızanın unsurları arasında dinin yeri büyüktür. Dinin etkili olduğu toplumsal hayatta din, kolektif hafızada belirleyici güçte bir unsurdur.

Dinin kolektif hafızadaki yerine işaret etmek üzere kolektif dinî hafıza veya dinî kolektif hafıza kavramsallaştırması yapılabilir.

Genel olarak kolektif hafıza birey ve toplum hayatı için çok varoluşsal derecede önemlidir. O sebeple titizlikle korunmalı, diri tutulmalıdır. Hafızasını kaybeden kimliğini, benliğini, kendi olmağını, yaşam amacını kaybeder; bunları kaybeden ise varlığını kaybeder. Kolektif hafızanın kurulması ve korunmasında dinin çok güçlü bir yeri olduğuna göre dinin korunması, dinî inanç, ilke, değer ve hayatın canlı bir biçimde idamesi, kolektif hafızanın canlı bir biçimde idamesinde olmazsa olmazdır.

Esasen din ile hafıza arasında anlam içeriklerinden toplumsal boyutlarına kadar önemli bir ilişki söz konusudur. Anlam dünyası itibariyle din, bir bağlanmayı ifade ederken, hafıza da tutmayı, tutunmayı, bağlanmayı, ait olmayı ifade eder. Sonuçta her ikisinde de bağlanma vardır. Toplumsal boyutları itibariyle ise hem din hem de hafıza toplumu, toplumsallığı besler ve ondan beslenir. Bu açıdan bakıldığında da ikisi arasında önemli bir bağlantı vardır. Din, insanların ayrı ayrı ve birlikte yüce bir güce, üstün bir İlah'a, Yüce Yaratıcı'ya, bir olan Allah'a bağlanmalarını, iman etmelerini ve de bu iman ile imanın gerektirdiği filler üzerinden birbirlerine bağlanmalarını ifade eder.¹⁷ Bu durumda hafızanın oluşmasında, hafızanın

15 Okumuş, "Mustafa Aslan'ın "Kolektivite, Tarih ve Bellek: Sünni Halk İnançlarında Hz. Ali Tasavvuru Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi".

16 Ejder Okumuş, "Maraş'ın Kolektif Dinî Hafızasında Selçukluların Yeri: Ashab-ı Kefh Örneği", *Uluslararası Selçuklu Dönerinde Maraş Sempozyumu/International Symposium Maraş During The Seljuk Era*, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 17-18 Kasım 2016, Kahramanmaraş, Türkiye.

17 Bkz. Jakub Urbaniak, "Religion as memory: How has the continuity of tradition produced collective meanings? – Part one", *HTS Theologiese Studies/ Theological Studies*, 71(3), 2015, ss. 1-8 (<http://>

unsurlarının hafızada toplanması ve sağlam bir birliktelik sağlamalarında, insanların toplumsal bağlamda varlık kazanan hafızaya bağlanmalarında, hafızadan beslenmelerinde vs. din; yapısı gereği önemli bir rol ifa eder. Dinin kurucu unsurlardan olduğu ve inanç, tutum ve davranışlarda, ilişkilerde belirleyici olduğu toplumsal evren bağlamında, kolektif hafıza bir bakıma dinî hafıza halinde olabilir; çünkü bu durumda kolektif hafızanın meydana gelmesinde din belirleyicidir.

Kolektif hafıza ve bilinç, bir toplum ve şehir için varlık yokluk meselesidir. Din, dinî sembol ve mekânlar, kolektif bilincin en önemli unsurlarındandır. Ulus ve Ankara'nın kolektif hafızasında, toplumsal bilinç ve kimliğinin tesisinde Hacı Bayram-ı Velî'nin önemli bir yeri vardır. Türkiye'nin her yerinden ve yurt dışından Müslümanların önemli ziyaret yerlerinden olduğu düşünülürse, aslında birçok Müslüman topluluk için Hacı Bayram Veli kolektif hafıza besleyicisidir.

Hacı Bayram-ı Veli Ziyareti ve Hacı Bayram Camii ile Ankara

Yahya kemal Beyatlı'nın "Konya için Mevlana ne ise Ankara için de Hacı Bayram-ı Veli odur." sözü, bugün tekrar ve daha güçlü bir vurguyla söylene yeridir. Çünkü restorasyonla birlikte Hacı Bayram civarın da ciddi bir toplumsal canlılık başladı. Ankaralılar, bilhassa Ulus civarında yaşayanlar, bu canlılığa tanıklık ettiklerini belirtmektedirler. Hem doğrudan doğruya Hacı Bayram-ı Veli'nin türbesini ve camiini ziyarete gelenlerle, hem de Külliye etrafında, adeta Külliye, özellikle ziyaret ile bir bütünlük arz eden çeşitli sivil toplum kuruluşu merkezleri ve esnafın oluşturduğu hareketlilikle yenilenen Hacı Bayram-ı Veli Ziyareti ve Camii, özelde Ulus'un, genelde ise Ankara'nın çekim merkezi olmasında önemli bir rol ifa ettiğini göstermektedir.

Hacı Bayram-ı Veli ziyareti, Ankara dışından, içinden, Türkiye dışından gelen ziyaretçilerle yakın ve uzak ziyaretçilerin bir yandan Ankara'nın manevi havasına katılmalarını, bir yandan da bu manevi havayı arttırmalarını sağlar. Belirtmek gerekir ki, Cuma günleri ve Ramazan ayı gibi kutsal zamanlarda, ziyaretçilerin sayısının oldukça arttığı zamanlardır.¹⁸

www.scielo.org.za/pdf/hts/v71n3/22.pdf (Giriş: 15.11.2016).

18 İhsan Çapçioğlu, "Ziyaret Fenomeni Bağlamında Hacı Bayram-ı Veli Türbesi ve Tesirleri", Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu (25-26 Mayıs 2016) Bildiriler Kitabı Editör, Ed. Ahmet

Araştırmacının 2011 yılından itibaren Külliye ve çevresinde yaptığı gözlemlerden ve ayrıca Külliye civarındaki esnaf ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinden bir kısmıyla yaptığı görüşmelerden restorasyondan itibaren ziyarete gelenlerin sayısında ciddi bir artış olduğu anlaşılmaktadır.

Ziyaretin 2011 yılından önce bakımsız haline paralel olarak Hacı Bayram-ı Velî çevresinde gayrimeşru davranışların gözlemlendiği, çeşitli suçların işlendiği, bağımlıların cirit attığı, hırsızlığın yaygın olduğu söylenebilir. Fakat söz konusu tarihten itibaren söz konusu olumsuzlukların azaldığı kanaati vardır. Yapılan mülakatlarda insanlar, bu kanaatlerini ortaya koymuşlardır. Örneğin restorasyonla birlikte oraya taşınan bir yayıncı şöyle demektedir:

Bu restorasyon çalışmaları, Ulus'un çehresini, toplumsal görünümünü, yerleşim durumunu çok değiştirdi. Hacı Bayram-ı Velî çevresi, yeni insanlarla doldu, alanın demografik yapısı, dinî havası değişti. Bu, alanı daha güvenilir bir yer haline getirecektir. Bent Deresi tarafında da, Çankırı Caddesi tarafında da suç ortamından çıkılmaya başlandı, bu noktada ciddi değişimler gözlenmektedir. Külliye çevresi Gece daha geç vakitlere kadar yaşanılır hale gelirse daha güvenli bir yer olur. STK ların yerlerinin sürekli açık tutulması ve faaliyetler yapmaları canlılığı ve güveni artıracaktır.

Aynı konuda üniversite yöneticisi bir akademisyen şöyle demiştir:

Çok doğru, Aslında belediye daha fazla istişareler yaparak, mesela üniversiteyle, Diyanetle işbirliği halinde daha iyi şeyler yapabilir. Üniversite de öğrenci almaya başladığında bölgenin çehresi daha da değişecektir.

Bunların dışında görüşülen 11 (on bir) kişi de, son birkaç yıldır Hacı Bayram-ı Velî Külliyesi çevresinde olumlu anlamda ciddi değişimlerin olduğuna işaret etmişlerdir.

Popüler Dindarlık ve Hacı Bayram-ı Velî Ziyareti

Genel olarak halk dindarlığında, özelde ise Türk popüler dindarlığında türbe ziyaretlerinin yeri büyüktür. Hacı Bayram-ı Velî külliyesi de, bilhassa türbesiyle, türbe ziyaretiyle halk dindarlığının önemli tezahürlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da aslında Ulus ve çevresinin suç mahalli olmaktan çıkmasında işlevsel olan bir durumdur. Popüler dindarlık, bir

yandan dindarlık düzeyi nispeten yüksek olan insanların veya dinî grupların toplumdaki yaygın etkileriyle, bir yandan da suça eğilimli insanlarla çeşitli düzeylerde kurdukları ilişkilerle suç ortamının denetlenmesinde veya kontrol edilmesinde önemli roller ifa eder.

Popüler dindarlık, popüler kültürle etkileşim halinde gerçeklik kazanır. Popüler kültür, toplumsal hayatta kültür içinde genişçe kabul edilen kültürü, yaygın halk kültürünü, gündelik hayat kültürünü ifade eder ve dinin çeşitli sosyolojik görünümüleriyle etkileşime girer. Popüler kültürün biçimlendirdiği veya popüler kültürü biçimlendiren din, sosyolojik anlamda popüler din ve dindarlık olarak karşımıza çıkar. Popüler dinde halk inançlarının birçok unsuru bulunur. Toplumda yaygın kültür olarak varlık gösteren popüler kültür, kendi içinde dini de popüler hale getirir, dini popüler kültürün bir parçası yapar. „Popüler kültür dini veya dindarlığı“ toplumsal düzlemde vulgarize dinin tezahür ettiği bir dindarlıktır ve bu yönüyle popüler kültürü meşrûlaştırarak destekler. Bu dindarlıkta din, nispeten rahat, esnek, kolay, basitleştirilmiş anlamlandırmalarla kabul edilir ve yaşanır. “Popüler din dili“ndeki sadelik ve genel geçerlik de popüler dindeki bu basitleştirmeyi, sadeliği gösterir. Fakat belirtmelidir ki, popüler din mensupları, aynı zamanda dinin bazı ilkeleri, hükümleri, emir ve yasakları, özellikle de halk kültürünün bazı ilkeleriyle, kodlarıyla, değerleriyle, önem verdiği olmazsa olmazlarıyla içiçe geçmiş bulunan, onlara meşrûiyet kazandıran dinî algı ve pratikler konusunda oldukça net, tavizsiz, hatta ideolojik bir tutum içinde bulunabilir.¹⁹

Popüler din mensubu dindarlar, gerek bazı geleneksel dinî düşünce ve anlayışlardan, gerek bazı popüler din otoritelerinin yazdığı dinî kaynak kitaplardan, gerekse yine bazı popüler dinî otoritelerin camilerde, özel mekanlarda, ziyaret yerlerinde, medya araçlarında, kaset, CD ve DVD’lerde vaaz, konferans, sohbet veya konuşmalar vs. yoluyla söylediklerinden beslenirler. Bu kaynaklar, popüler dindarlık için meşrûlaştırım etkenleri, besleyici araçlar olup çok mühimdirler.²⁰

19 Ejder Okumuş, *Din ve Kültür*, Maarif Mektepleri Yay., Ankara 2017.

20 Ejder Okumuş, “Toplum Bağlamında Din – Kültür Etkileşimi”, *Kaşılaştırılmalı Dinî Araştırmalar, Turkish Studies –International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/7 Spring 2016, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9661> ISSN: 1308-2140, Ankara-Turkey, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/300014155_14Okumu%C5%9FEjder-kda-269-292.pdf, ss. 269-292.

Popüler dindarlığın en çok tezahür ettiği yerlerden biri, ziyaretlerdir. Ziyaret kültürü, doğrudan doğruya dinî bir içerik ve biçime sahiptir. Ziyaret kültürü, insanüstü ilâhî güçlere sahip olduğuna inanılan birtakım kişilerin mezarlarının veya türbelerinin, kutsallık atfedilen mekânların, ağaç, dağ, su, taş vb. gibi nesne veya yerlerin çeşitli amaç, araç ve yöntemlerle ziyaret edilmesine bağlı olarak ortaya çıkan kültürel birikimi ifade eder.²¹ Ziyaret fenomeni ve kültürü, sanıldığı kadar aksine oldukça karmaşık ve çok yönlü bir inanç ve uygulamalar setine işaret eder.

Hacı Bayram-ı Velî türbesi ve külliyesine popüler dindarlık ve ziyaret fenomeni bağlamında bakıldığında, sosyolojik düzlemde gerçekten de Ankara'nın Hacı Bayram-ı Velî ziyareti üzerinden çekim merkezi haline geldiği görülür. İnsanlar, hem psikolojik ve manevi açıdan, hem de maddi bakımdan bazı talep ve beklentilerine, dilek ve temennilerine cevap bulmak üzere, ayrıca dua etmek amacıyla Hacı Bayram-ı Velî ziyaretine gelirler.

Yukarıda da işaret edildiği gibi Hacı Bayram-ı Velî ziyaretine Cumaları, kandillerde, Ramazan ayında, arefe günlerinde daha çok ziyaretçi gelmektedir.²²

Ziyarete gelenler arasında kadınların sayısının erkeklere oranla daha çok olduğu gözlenmiştir. Kadınlardan da erkeklerden de, ama daha çok kadınlardan bazıları, türbe ve camiye haftada bir düzenli olarak ziyaret etmektedirler.²³

Hacı Bayram-ı Velî Ziyareti ve Ulus'un Güven Beldesi Haline Gelmesi

Hacı Bayram-ı Velî külliyesi ve çevresinde, restorasyondan sonra ortaya çıkan canlılıkla yeni manevi hava ortaya çıktı. Bu durum, Ulus ve çevresinin güven beldesi haline gelmesini intaç edebilir. Nitekim yapılan bir görüşmede, görüşülen kişi bu noktada şunları söylemiştir:

21 Celaleddin Çelik, "Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik: Ziyaret Fenomeni Örneği", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran 2004, 4/1; Çapçuoğlu, "Ziyaret Fenomeni Bağlamında Hacı Bayram-ı Veli Türbesi ve Tesirleri", ss. 357 vd.

22 Bkz. http://www.konhaber.com/haber-manevi_mimarlarin_turbelerinde_ziyaretci_yogunlugu-553764.html (Erişim: 01.05.2017); <http://www.memleket.com.tr/manevi-mimarlarin-turbelerinde-ziyaretci-yogunlugu-877266h.htm> (Erişim: 01.05.2017); <http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/8590772-manevi-mimarlarin-turbelerinde-ziyaretci-yogunlugu> (Erişim: 01.05.2017).

23 Ali Ayten, Ali Köse, *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

Restorasyondan sonra Hacı Bayram Veli ve çevresi daha güvenli bölge oldu, canlılık oldu, dini grupların dernek ve vakıflarının faaliyetleri var, kendilerine göre çalışmaları var. Ziyaretçileri açısından iyi oldu, gayrimeşru ortam kalktı. Ticaret canlandı.

Bir sivil toplum kuruluşu sorumlusu şunu ifade etmiştir:

Çok değişiklik oldu, güven geldi. Kapkaççılar, esarcılar azaldı, kötü işler azaldı. Daha da iyi olacak.

Diğer bir kişi şöyle demiştir:

Hacı Bayram restorasyonu ile ortaya çıkan yeni durum, başta Hıdırlık, Çiçin, Çankırı caddesi ve Bent deresi olmak üzere Ulus'u daha güvenli bir yer yaptı ve güven daha da artacak.

Soru: Hacı Bayram çevresine aileler yerleşseydi, Ulus suç ortamından daha çabuk ve kalıcı bir şekilde çıkmaz mıydı? Daha güvenli bir yer haline gelmez miydi?

Cevap: doğru, önceden buralarda aileler vardı, tekrar aileler olsa daha iyi olurdu.

Bir akademisyen ise şunu söylemiştir:

Evet, daha güvenli oldu, ama geç kalındı, daha erken olmalıydı restorasyon. Burası Türkiye'nin vitrini olan Ankara'nın merkezi Ulus. Hacı Bayramın yeniden canlanması çok önemli. Suç miktarı azalacaktır.

Bir sivil toplum kuruluşu yöneticisi şöyle demiştir:

Meydan çok değişti. Hacı Bayram'ın yakın çevresinde artık suç yok, çok güvenli bir ortam, zamanla daha geniş alanlar da suç işlenen yer olmaktan çıkar inşaAllah.

Bunların dışında da güvene vurgu yapan kişiler olmuştur.

Tabi bir de şöyle bir sorun var: Burada suç işleyen, gayrimeşru işler yapanlar acaba suçtan ve yanlış işlerinden mi uzaklaşıyorlar, yoksa başka yerlere giderek oralarda mı suç işliyorlar? Bunu da araştırmak önemli.

Değerlendirme

Hacı Bayram-ı Velî Külliyesi, son haliyle yeniden bir çekim merkezi haline gelmiştir. Ziyaret, Ulus'un suçtan arındırılmasında, hatta zaman içinde Ankara'nın daha iyi bir toplumsal atmosfere kavuşmasında,

Ankara'nın kimliklenmesinde önemli bir amildir. Gözlemler, mülakatlar ve kaynaklar bunu teyid etmektedir.

Hacı Bayram-ı Velî Ziyaretinin getirdiği canlılığa ek olarak Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nin öğrenci alımlarıyla getireceği canlılık ve hareketlilik, Ulus ve çevresinin değişiminde önemli unsurlardır.

Söz konusu durumu güçlendirmek için Ziyaret'in çevresindeki uygun yerlere 24 saat yaşanan evlerin yapılması, ailelerin yerleşmesine uygun alanlar açılması bir öneri olarak getirilebilir. Aile, toplumsal kontrol ve denetlemede çok önemli bir unsurdur. Nitekim restorasyondan sonra Külliye'nin çevresine gelen bir yayınevi editörü, bu konuda sorulan "Hacı Bayram çevresine aileler yerleşseydi, Ulus suç ortamından daha çabuk ve kalıcı bir şekilde çıkmaz mıydı? Daha güvenli bir yer haline gelmez miydi?" soruya şöyle cevap vermiştir:

Doğru, önceden buralarda aileler vardı, tekrar aileler olsa daha iyi olurdu.

Ayrıca üç üniversite öğrencisi de ziyaretin çevresinde ailelerin yaşamasının, bölgeyi ve Ulus'u daha güvenli ve daha denetimli hale getireceğini söylemiştir.

Sonuç

Hacı Bayram-ı Velî ziyareti, Ankara Ulus'ta yeni bir toplumsal evrenin oluşumunda merkezi önemde rol sahibidir. Restorasyondan sonra bu önemine daha da yaklaşmıştır. Alanda canlılık arttıkça, restorasyon tamamlandıkça Hacı Bayram-ı Velî, türbesi, camii ve alanıyla Ulus'un güven toplumu olmasında, güven toplumu olma yönünde değişiminde daha da etkili olacaktır.

Kaynakça

- Ahmed Tevhid, "Ankara'da Ahiler Hükümeti", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cüz. 19, İstanbul 1329.
- Ayten, Ali, Köse, Ali *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları*, Timaş Yay., İstanbul 2010.
- Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1991.

- Climo, Jacob J. ve Cattell, Maria G., "Introduction: Meaning in Social Memory and History: Anthropological Perspectives", *Social Memory and History: Anthropological Perspectives*, ed. J. J. Climo ve M. G. Cattell, Altamira Press, Walnut Creek, CA 2002.
- Crumley, Carole L., "Exploring Venues of Social Memory", *Social Memory and History: Anthropological Perspectives*, ed. J. J. Climo ve M. G. Cattell, Altamira Press, Walnut Creek, CA 2002, ss. 39-52
- Çapçioğlu, İhsan, "Ziyaret Fenomeni Bağlamında Hacı Bayram-ı Veli Türbesi ve Tesirleri", Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu (25-26 Mayıs 2016) Bildiriler Kitabı Editör, Ed. Ahmet Cahid Haksever, ss. 355- 376, <http://www.kalem.org.tr/media/file/teblig1.pdf> (Erişim: 10.02.2017).
- Çelik, Celaleddin, "Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik: Ziyaret Fenomeni Örneği", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran 2004, 4/1, ss. 215-242.
- Durkheim, Emile, *Din Hayatının İbtidâî Şekilleri*, c. 1-2, Çev. Hüseyin Câhid, Tanin Matbaası, İstanbul 1923.
- Evlîya Çelebi, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Kitap, Haz. Zekeriya Kurşun, S. Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı-Kredi Yay, İstanbul, 1995.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- Halbwachs, Maurice, *On Collective Memory*, Çev. ve ed. Lewis A. Coser, University of Chicago Press, Chicago 1992.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 1985.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, 5. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.
- Okumuş, Ejder, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, Ark Kitapları Yay., İstanbul 2005.
- Okumuş, Ejder, "Mustafa Aslan'ın "Kolektivite, Tarih ve Bellek: Sünni Halk İnançlarında Hz. Ali Tasavvuru Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi" Başlıklı Bildirisine Müzakere, *Uluslararası Hz. Ali Sempozyumu*, İzmir, 18-21 Aralık 2009.
- Okumuş, Ejder, *Zamanın Toplumsal Gerçekliği*, Ark Kitapları Yay., İstanbul 2011.
- Okumuş, Ejder, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., 4. bs., İstanbul 2015.
- Okumuş, Ejder, *İmandan Ahlaka Yenilenme*, İnsan Yay., İstanbul 2014.

- Okumuş, Ejder, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yay., 5. bs., İstanbul 2015.
- Okumuş, Ejder, "Toplum Bağlamında Din – Kültür Etkileşimi", *Kaşılaştırmalı Dinî Araştırmalar, Turkish Studies –International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/7 Spring 2016, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9661> ISSN: 1308-2140, Ankara-Turkey, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/300014155_14Okumu%C5%9FEjder-kda-269-292.pdf, ss. 269-292.
- Okumuş, Ejder, "Maraş'ın Kolektif Dinî Hafızasında Selçukluların Yeri: Ashab-ı Kehf Örneği", *Uluslararası Selçuklu Dönerinde Maraş Sempozyumu/International Symposium Maraş During The Seljuk Era*, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 17-18 Kasım 2016, Kahramanmaraş, Türkiye.
- Okumuş, Ejder, *Din ve Kültür*, Maarif Mektepleri Yay., Ankara 2017.
- Okumuş, Ejder, *Güven Toplumu*, Maarif Mektepleri Yay., Ankara 2017.
- Okumuş, Ejder *Din ve Toplumsal Çatışma*, Maarif Mektepleri Yay., Ankara 2017.
- Pennebaker, James B. ve Banasick, Becky L., *Collective Memory of Political Events*, Ed. James B. Pennebaker, Dario Paez, Bernard Rimé. Mahwah, Lawrence ErlbaumAssociates, Inc., New Jersey 1997, ss. 3-20.
- Tanpınar, A. Hamdi, *Beş Şehir*. Dergâh Yay., İstanbul 2008.
- Tuna, Korkut, "Şehrin Serüveni", *Hece Özel Sayı: Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili*, Sayı: 150-152, 2009, ss. 16-22.
- Urbaniak, Jakub, "Religion as memory: How has the continuity of tradition produced collective meanings? – Part one", *HTS Teologiese Studies/ Theological Studies*, 71(3), 2015, ss. 1-8 (<http://www.scielo.org.za/pdf/hts/v71n3/22.pdf> (Giriş: 15.11.2016)).
- Weber, Max, *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, Çev. Musa Ceylan, Bakış Yay., İstanbul 2000.
- Weber, Max, "Şehrin Doğası", Çev. Fırat Oruç, *Şehir ve Cemiyet* (Haz. Ahmet Aydoğan), içinde, İz Yay., İstanbul 2000, ss. 101-129.
- Weber, Max, "Batı Şehri". Çev. Fırat Oruç, *Şehir ve Cemiyet* (Haz. Ahmet Aydoğan), içinde, İz Yay., İstanbul 2000, ss. 131-166.

Suzanne, Vromen, “The French Panthéon: A Study in Divisiveness”,
JAMALS,1995.

http://www.konhaber.com/haber-manevi_mimarlarin_turbelerinde_ziyaretc_i_yogunlugu-553764.html (Erişim: 01.05.2017).

http://www.memleket.com.tr/manevi-mimarlarin-turbelerinde-ziyaretc_i-yogunlugu-877266h.htm (Erişim: 01.05.2017).

http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/8590772-manevi-mimarlarin-turbelerinde-ziyaretc_i-yogunlugu (Erişim: 01.05.2017).